

فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی نشرلری نین آراشدیریلماسی تاریخیندن

• خاطیره یوسوفووا^۱

ÖZET: Xatire YUSUFOVA, "Fuzuli'nin Türkçe Divanının Élmî-Tenqidi Neşrlerinin Araşdırılması Tarixinden", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 27-35.

Bu meqalede, Fuzuli'nin Türkçe divanının çap olunmuş élmî-tenqidi metnlerinin tedqiq tarixi araşdırılır. Gösterilir ki, bu qonuda ilk élmî münasibeti ile ilk élmî-tenqidi metnleri tertib eden tertibçilerin özləri söylemiş, bir digerinin eseri haqqında görüş bildirmişler. Éyni zamanda bu tekstolojiden sonra yétişen alimler de bu metnler haqqında öz görüşleriyle Fuzuli araşdırmalarını geliştirmiş, élmî-tenqidi metnlerin uğurlu ve qusurlu yönlerini tehlil étmışler. Meqalede Fuzuli elyazmalarını öyrenen alimlerin tedqiqleri de Fuzuli divanının élmî-tenqidi metninin tertib olunmasında müeyyen rol oynadıqlarına göre onların eserlerine de nezer salınır.

Açar Sözlər: Fuzuli, Divan, Elyazma, Tekstoloji, Tenqid.

چکیده: خاطره یوسوفووا، "تاریخ بررسی علمی-منتقدانه دیوان ترکی فضولی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز-زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۲۷-۳۵.

در این مقاله، تاریخ تحقیقات علمی و منتقدانه بر روی دیوان ترکی فضولی مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده که اولین ترتیب‌دهندگان آثار علمی و منتقدانه در خصوص دیوان ترکی فضولی، ضمن ارائه نظرات خود در مورد آثار دیگر محققان نیز اظهار نظر کرده‌اند. همچنین محققانی که پس از انتشار متن‌شناسی اولیه وارد عرصه گشته‌اند نیز با تحلیل تحقیقات قبلی، پژوهش‌های خود را گسترش داده و جهات مثبت و منفی آن‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این نوشتار با توجه به نقش فضولی‌شناسان در ترتیب متون علمی و منتقدانه، به آثار آن‌ها نیز اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: فضولی، دیوان، نسخ خطی، متن‌شناسی، نقد.

^۱ خزر اونیورسیتیه‌سی آذربایجان دیلی (تورکجه‌سی) و ادبیاتی بؤلومو.

آذربایجان ادبیاتی نین داهی شاعیری محمد فضولی نین لیریک اثرلری، اؤزلیکله آنا دیللی (تورکجه) دیوانی یارانديغی گوندن خلق آراسیندا گئنیش شکیلده یاییلمیش، سئویلمیشدیر. محض بو سئویلمگین نتیجه سی ایدی کی، اونون دیوانی شرق خالقلاری آراسیندا ال-ال گزمیش، دئمک اولار کی، هر کیتاب سئورین ائوینه، عایله سینه داخل اولموشدور. ایندی نین اؤزونده ده دونیانین بیر چوخ کیتابخانالاریندا و شخصی فوندلاردا فضولی دیوانی نین مختلف نسخه لری قورنماقدادیر. طبیعی دیر کی، فضولی دیوانی سئویله رک خالق آراسیندا گئنیش یاییلیب، کاتیلر طرفیندن اوزو کؤچورولن زامان مختلف دگیشیکلیکلره اوغرامیشدیر. بو دگیشیکلیکلر ایسه فضولی دیوانی نین اورژینال متنینی آنلاماقدان مختلف چتینلیکلر و مانعهلر توره دیر. بونا گوره ده فضولی اثرلری نین، اؤزلیکله فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی متنینی ترتیب ائتمک فضولی آراشدیرمالاری قارشیسیندا همیشه بیر وظیفه کیمی دورموش، عالیملر فضولی آراشدیرمالاری نین دیگر مسئله لری ایله برابر، همیشه ایلك نؤبه ده بو پروبلمی ده حل ائتمگه چالیشمیشلار. چوخ سئویندیرجی دیر کی، دنیا فضولی آراشدیرماجیلاری بو ساحه ده اوغورلو آددیملار ائتمیش و مختلف اؤلکه لرده فضولی دیوانی نین بیر سیرا علمی-تنقیدی متنلرینی حاضیرلایاراق نشر ائتدیرمیشلر. بو دا خصوصیه قید اولونمالیدیر کی، فضولی نین تورکجه دیوانی نین ایلك علمی-تنقیدی متنی ایلك دفعه شاعیرین معنوی وطنینده، اونون سویداشلاری طرفیندن، یعنی ۱۹۴۴-جی ایله ده باکی دا حمید آراسلی طرفیندن نشر اولونموشدور. بو ایلك نشردن سونرا گونوموزه قدر فضولی دیوانی نین علمی-تنقیدی متنی مختلف عالیملر طرفیندن دئمک اولار کی، بیر نچه دفعه حاضیرلاناراق چاپ ائدیلمیشدیر. بوتون بو نشرلر فضولی آراشدیرمالاریندا اؤنملی حادثه و عینی زماندا، ایره لیگه دوغرو بیر آددیم اولسا دا، هر حالدا فضولی دیوانی نین علمی-تنقیدی متنلری نین ترتیب اولونماسیندا بلیرلی پروبلملرین و چتینلیکلرین اولدوغونو دا اورتایا قویموش اولور. بو آنلامدا، بو نشرلره نظر سالماق، چاپ اولونموش علمی-تنقیدی متنلرین بیرینین دگریندن هانسی اؤزلیکلرینه گوره یاخین اولدوغونو معین ائتمک اولدوقجا گونجلدیر. او دا معلومدور کی، اؤز تنقیدی متنلرینی حاضیرلایارکن هر بیر ترتیبچی اؤز دنیا گوروشو، بیلگیسی و سؤیکندیگی الیازمالار، منبعلر باخیمیندان ترتیب پرینسیپلرینه یاناشمیش، بونا گوره ده فضولی نین تورکجه دیوانی نین مختلف علمی-تنقیدی متنلرینی عرصه یه گتیرمیشلر. دوغرو دور، ترتیبچیلرین هامیسی اساساً بیر متنه، یعنی فضولی دیوانینا سؤیکه نرک اؤز متنلرینی ترتیب ائتمه سه لر ده، اونلارین بو مسئله یه مختلف آچیلاردان یاناشمالاری فضولی دیوانی نین مختلف علمی-تنقیدی متنلری نین اورتایا چیخماسینا سبب اولموشدور. سؤز سوز کی، بوتون بو مسئله لر فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی نشرلری نین اؤیرنیلمه سی گونجللیگینی بیر داها اورتایا قویموش اولور.

فضولی نین نشر اولونموش تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی متنلری ایندی یه قدر مونوقرافیک شکیده تدقیقات، آراشدیرما اوبیکتی اولمامیشدیر. دوغرو دور واختی ایله چاپ اولونموش آیری-آیری تنقیدی متنلر حاقیندا مختلف ادبیات اوزمانلاری، عینی زماندا ترتیبچیلر بیر-بیرلری نین متنلری حاقیندا مختلف فیکیرلر سؤیله سه لر ده، بو فیکیرلر گؤروش، اوزاق باشی مقاله سویه سیندن او طرفه گنجه میشدیر. عینی زماندا بو تنقیدی متنلر حاقیندا سؤیله نیلن فیکیرلرین ساییلاری دا بیر او قدر چوخ دئییلدیر. آما، هر حالدا بو تنقیدی متنلر حاقیندا بو ساحه ده خیدمتلری اولان گؤرکملی ادبیات عالیملری سؤز سؤیله دیکلری اوچون، اولارین فیکیرلرینی بو موضوعون تدقیق تاریخی حاقیندا فیکیرلر کیمی ده قبول ائتمک اولار.

قید ائدک کی، آذربایجان عالیملری فضولی دیوانی نین ایران و تورکیه ده نشر اولونموش علمی-تنقیدی متنلرینه ده مناسبت بیلدیرمیشلر. بو مناسبت متنلرین چاپ اولوندوغو زماندان باشلانمیشدیر. دئمک اولار کی، بو علمی مناسبتین اساسینی ایلك دفعه گؤرکملی ادبیات بیلیمجیسی و متن اوزمانی حمید آراسلی قویموشدور. حمید آراسلی هله "فضولی دیوانی فوتو صورت" آدی ایله ۱۹۵۸-جی ایله چاپ ائتدیردیگی فضولی دیوانی نین ان قدیم الیازماسی اولان باکی نسخه سی نین فوتو صورتی نین چاپینا یازدیغی اؤن سؤزده و ۱۹۵۸-جی ایله چاپ اولونموش فضولی اثرلری نین ۱-جی جیلدینه یازدیغی اؤن سؤزده عبدالباقی گولپینارلی و علی نیهاد چاپلارینا مناسبت بیلدیرمیشدیر. بو یازیلاردا عبدالباقی گولپینارلی و علی نیهاد ترلان چاپلاری نین منبعلری تحلیل ائدلمیش، علمی-تنقیدی متنلر تکستولوژیک و فیلولوژیک یؤندن آراشدیرمایا جلب ائدلمیشدیر. (آراسلی ۱۹۵۸؛ آراسلی، ج. ۱، ۱۹۵۸).

آذربایجان عالیملری طرفیندن ایران و تورکیه ده چاپ اولونموش فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی متنلرینه مناسبت سون اون ایللرده ده داوام ائتمیشدیر. بئله کی، گؤرکملی دیلچی و و ادبیاتچی عالیملر اولان پروفیسورلار واقف آسلانوف و سامت علیزاده بو ساحه ده اوغورلو تدقیقاتلار آپارمیش، قونشو دؤلتلرده فضولی دیوانی نین علمی-تنقیدی متنلری نین چاپلارینی ایزله میشلر. مثلا پروفیسور واقف آسلانوف ۱۹۹۰-جی ایله آنکارادا ۱۹۵۸-جی ایل فضولی دیوانی نین کنعان آق یوز نشری نین یئنیندن چاپ اولونموش آق چاغ نشرینه بؤیوک بیر مقاله حصر ائتمیش، ۱۹۵۸-جی ایل آق یوز چاپینی دگرلندیرمکله برابر، عینی زماندا آق چاغین دا بیر ناشیر کیمی فعالیتینی یوکسک قیمتلندیرمیشدیر (آسلانوف، ۱۹۹۱).

قید ائدک کی، ایستر تورکیه ایستره ده ایران دا بو اؤلکه لرین عالیملری طرفیندن فضولی دیوانی نین علمی-تنقیدی متنلری حاضیرلانان زامان بو عالیملر آذربایجان عالیملری نین

حاضرلادیقلاری علمی-تنقیدی متنلر و علمی قاینقلاردان، اساساً ده آکادمیک حمید آراسلی نین حاضرلادیغی علمی-تنقیدی متندن و سؤیکندیگی الیازما نسخه لریندن، عینی زاماندا فضولی دیوانی نین ان قدیم الیازما نسخه سی اولان باکی نسخه سیندن گئنیش شکیلده استفاده ائتمیشلر.

الیازمالارین و علمی قاینقلارین هامیسی نین فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی متنی نین ترتیب اولونما ایلکله لرینه چوخ بؤیوک عایدیتی اولدوغونا گۆره، بیز بو اثرلری ده خاطرلایتماغی لازیم بیلیر و اولنلارین اؤیره دیلمه سینی ده موضوعونون تدقیق تاریخی ایله ایلگیلی حساب ائدیریک. بو آنلامدا بو ساحه ده بؤیوک خیدمتلری اولان آکادمیک حمید آراسلی نین زحمتینی آیریجا قید ائتمک لازیمدیر. بئله کی او، هله ۱۹۴۴-جی ایله فضولی نین تورکجه دیوانی نین ایلك دفعه اولاراق علمی-تنقیدی متنی نین نشر ائتدیردیکدن سونرا بو متنین اؤزللیکلری و اولنلارین اساسیندا دوران الیازما نسخه لری حاقیندا سلسله مقاله لر یازمیش، اؤزللیکله فضولی دیوانی نین ان قدیم الیازما نسخه سی حساب ائدیلمن باکی نسخه سینی اوخوجولارا آیریجا اولاراق تقدیم ائتمیشدیر. دئدیکلریمیزه اؤرنک اولاراق اونون هله ۱۹۴۵-جی ایله "دونیادا ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی و اونون نشری" (آراسلی، ۱۹۴۵، سایه ۴) و "ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی و اونون نشری" (آراسلی، ۱۹۴۵، سایه ۵) مقاله لرینی گؤستریمک اولار. ح. آراسلی نین فضولی دیوانی نین ۱۹۵۸-جی ایل نشرینه یازدیغی "اؤن سؤز" ده قید اولونان ساحه حاقیندا آپاردیغی اوغورلو تدقیقاتلار داندیر. لاکین حمید آراسلی فضولی دیوانی نین متن شناسلیق اؤزللیکلری ایله باغلی تدقیقاتلاریندا آدینی چکدیگیمیز اثرلره کیفایتلنمه میش، نهایت ۱۹۵۸-جی ایله فضولی نین تورکجه دیوانی نین باکی دا قورونان، دونیادا ان قدیم الیازما نسخه سی اولان نسخه سینی فوتو صورت شکلینده چاپ ائتدیرمیش و اونا علمی باخیمدان دگرلی بیر اؤن سؤز یازمیشدیر. بونونلا دا حمید آراسلی فضولی آراشدیرمالارینا بؤیوک بیر خیدمت گؤستریمیش، فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی- تنقیدی متنی نین نشر ائتدیرمکله برابر عینی زاماندا بو نشرلرین اساسیندا دوران فضولی دیوانی نین قدیم الیازما نسخه سینی گئنیش اوخوجو کوتله سینه، متخصصلره و اؤزللیکله بو الیازمانی الدهه ائده بیلیمه یین، آما بو ساحه ایله مشغول اولان خارجی اؤلکه عالیملرینه تقدیم ائتمیشدیر.

حمید آراسلی نین یاراتدیغی متن شناسلیق مکتبیدن سونرا آذربایجاندا نئچه- نئچه عالیم متن شناسلیقلا مشغول اولماغا باشلامیش، آیری- آیری شاعیرلرین علمی- تنقیدی متنلرینی حاضرلایماقلا برابر، بوتونوکده متن شناسلیق علمینی نظری و تجرووی باخیمدان انکشاف ائتدیرمیش، اؤزللیکله فضولی نین آیری- آیری اثرلری نین متن شناسلیق مسئله لری ایله مشغول

اولموشلار. بیزه بئله گلیر کی، بو عالیملر سیراسیندا م. سلطانوفون "فضولی و نوایی دیوانی‌نین بیرگه الیازماسی" (سلطانوف، ۱۹۵۸)، "فضولی اثرلری‌نین ان قدیم الیازمالاری حاقیندا" (سلطانوف، ۱۹۵۸)، ع. سیدزاده‌نین "فضولی‌نین "لیلی و مجنون پوئماسی‌نین یازیلیش تاریخی" (سیدزاده، ۱۹۵۸)، ج. قهرمانوف، م. عادلوف و گ. محمدووانین بیرگه یازدیقلاری "فضولی الیازمالاری‌نین باکی نسخه‌لری آذربایجان الیازما مدنیتی ایشیغیندا" (قهرمانوف، عادلوف، محمدووا، ۱۹۹۵)، م. عادلوفون "فضولی الیازمالاری باکی نسخه‌لری‌نین پولیوقرافیک و کولتورولوژی خصوصیتلری" اثرلری (عادلوف، ۱۹۹۷) آیریجا قید اولونمالیدیر.

آذربایجان‌دا فضولی و نوایی آراشدیرمالاری‌نین گلیشمه‌سینده فیلولوژی علملری دوکتورو، پروفوسور جنت میر مصطفی‌قیزی نقی‌یوانین فضولی خیدمتلری واردیر. بئله کی، او، فضولی اثرلری‌نین مختلف الیازما جهتلرینی، اؤزلیکله فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین مختلف پروبلملرینی دریندن آراشدیرمیش، بو دیوانین تدقیق و تبلیغ اولونماسیندا مهم خیدمتلر گؤستریمیشدیر. بو آنلامدا، اونون "فضولی الیازما دیوانلارینا عاید بعضی قیدلر و ۱۹۵۸-جی ایل نشرینه داخل ائدیلمه‌میش غزللر" (نقی‌یوا، ۲۰۰۴)، "نوایی و فضولی‌نین بیر جیلده توتولموش دیوانلاری‌نین داها بیر الیازماسی" (نقی‌یوا، ۱۹۹۳) وس. ادلی مقاله‌لری دئدیکلریمیزه ثبوت اولما بیلر.

بوتون تکستولوژی آراشدیرمالار طبیعی کی، سون مقامدا فیلولوژیک متنین داها دوزگون و دوغرو آنلاشیلماسینا خیدمت ائدیر. سؤزسوز کی، فضولی یارادیجیلیغی ایله مشغول اولان عالیملر ده ایلك نوبه‌ده بو مرامی ایزله‌میش، فضولی شعرینی اوخوجولارا داها دوغرو شکیلده چاتماسینا چالیشمیشلار. بو آنلامدا، اونلار فضولی یارادیجیلیغیندا تکستولوژیک متنلر چرخیش ائده‌رک شاعیرین هر بیر سؤزو اوزرینده اسمیش اونون فضولی صنعتینه نه قدر اویغون گلیب- گلمه‌دیگینی اؤیرنمک ایسته‌میشلر. ماراقلیدیر کی، فضولی یارادیجیلیغی ایله باغلی اولاراق، عالیملریمیز طرفیندن بو استقامتده اونلارلا ماراقلی مقاله‌لر و اثرلر یازیلیمیشدیر. مثلا بئله اثرلر سیراسیندا پروفوسور س. سیدوفون "آلدانما کی، شاعر سؤزو البته یالاندیر" (سیدوف، ۱۹۸۱)، ح. میرزا زاده‌نین "فضولی دیوانی‌نین بیر الیازماسی‌نین دلی حاقیندا بعضی قیدلر" (میرزا زاده، ۱۹۵۸)، س. علی‌زاده‌نین "شاه بیتلر" (علی‌زاده، ۱۹۹۵)، س. علی‌یفین "بیرجه سؤزون خطاسی" (علی‌یف، ۱۹۸۸)، "فضولی‌نین بیر سؤزو" (علی‌یف، ۱۹۹۳)، "فضولی غزللری‌نین شرحی" (علی‌یف، ۲۰۰۴)، ش. فاضلین "فضولی‌نین آسانلاشدیراییلمه‌دیگی چتین بیر مسئله باره‌ده" (فاضل، ۲۰۰۴)، آ. میرزایفین "فضولی‌نین بیر مباحثه‌لی غزلی حاقیندا"

(میرزایف، ۱۹۹۴)، آ. علی زاده نین "فضولی اثرلرینده بیر نچه سؤز حاقیندا" (علی زاده، ۱۹۸۸)، وس. اثرلرین آدلارینی چکمک اولار.

فضولی نین تورکجه دیوانی دا اؤز ایچینده شاعیرین غزللرینی ترجیع بند، ترکیب بند، مربع، قطعه، رباعی و سایرینی توپلاییر. ماراقلیدیر کی، شاعیرین تورکجه دیوانی نین بیر چوخ الیازما نسخه سینده شاعیرین قصیده لری یئر آلمیر. لاکین بونا باخمایاراق، فضولی دیوانی نین بعضی یئنی چاپلاری ایچری سینده شاعیرین قصیده لرینی ده گؤرمکده ییک. بو آنلامدا شاعیرین آیری-آیری ژانرلاردا اولان اثرلری نین اؤیر نیلمه سی، اولارین تدقیق تاریخی، کمیته، کیفیت حاقیندا اولان تدقیقاتلار دا دقتدن کناردا قالمامیشدیر. بیزه ائله گلیر کی، بو ژانرلارین آیری-آیرلیقدا آراشدیریلماسی ایله بوتولمکده فضولی دیوانی نین آراشدیریلماسینا خیدمت ائدیر. بو آنلامدا و. فیض الله یوانین "فضولی نین قصیده لری"، ر. جومشودلونون "فضولی نین عربجه دیوانی" (جومشودلو، ۲۰۰۶)، ع. بابایوانین "فضولی نین رباعیلری" آدلی اثرلری (بابایوا، ۱۹۹۶) بو استقامتده آپاریلان ماراقلی تدقیقاتلار داندیر.

فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی- تنقیدی نشرلری نین ترتیبی و چاپی باخیمیندان مایل علی یفین ۱۹۹۶-جی ایله نشر ائتدیردیگی فضولی دیوانی فضولی آراشدیرمالاریندا اؤزل بیر مرحله تشکیل ائدیر. بئله کی، بو متنین اورژینال الفبا ایله، یعنی عرب الیفباسی ایله ترتیب اولونماسی اونون فضولی سؤزونو اولدوغو کیمی باشا دوشولمه سی پروسه سینین داها دا آسانلاشدیریر. بو آنلامدا بو چاپ ان آزی بو باخیمیندان دگرلی دیر. اما طبیعی کی، بو متنین ترتیبچیسینی اولان حاجی مایل علی یفین بو ساحه ده آپاردیگی تدقیقاتلار بونولا بیتیمیر. او، ترتیب ائتدیگی متنه گئنیش بیر اؤن سؤز یازمیش و بورادا اؤز نشری نین ترتیب ایلکه لریندن، متنین اساسیندا دوران الیازما نسخه لریندن احاطه لی شکیلده بحث ائتمیشدیر.

خارجی اؤلکه لرده فضولی آراشدیرمالاری نین گلیشمه سیندن دانیشارکن، سؤز سوز کی، ایلك نوبه ده قونشو تورکیه نین آدینی چکمک لازیم دیر. بو اؤلکه ده فضولی آراشدیرمالاری نین اسکی و زنگین بیر تاریخی واردیر. لاکین فضولی آراشدیرمالارینا چاغداش علمین طلبلری سویه سیندن یاناشما، عینی زاماندا، فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی- تنقیدی متنلری نین چاپ اولماسی تقریباً ۲۰-جی عصرین ۴۰-جی ایل لریندن، آذربایجان لا عینی زاماندا باشلاپیر. بئله کی، بو تاریخدن و گونوموزه قدر فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی- تنقیدی متنلری اگر آذربایجان دا ایلك عالیم طرفیندن اوچ دفعه ترتیب اولونموشدورسا، تورکیه ده بو دیوانین علمی- تنقیدی متنلری اوچ عالیم طرفیندن اوچ دفعه نشره حاضیرلانمیشدیر: ۱۹۴۸-جی ایله عبدالباقی

گولپینارلی، ۱۹۵۰-جی ایله ده علی نیهاد ترلان و بیر ده ۱۹۵۸-جی ایله کنعان آق یوز، سیدین یوکسل، مژگان جومبور، سهیل بکن طرفیندن.

قید اندک کی، تورکیه ده فضولی آراشدیرمالاری نین و فضولی دیوانی نین اؤیرنیلمه سی متودولوژیک باخیمدان، تقریباً آذربایجان لا عینی یۆنده گتمیشدیر. بئله کی، تورکیه ده فضولی دیوانی نین مختلف پروبلملری - الیازما نسخه لری، بو الیازما نسخه لری نین اوزلری نین و اورایا داخل اولان آیری-آیری اثرلرین تکستولوژیک و فیلولوژیک اؤزللیکلری وس. اونلارلا مسئله لرده بو اؤلکه عالیملری طرفیندن آردیجیل اولاراق اؤیرنیلیمیشدیر.

سئویندیریجی خالدیر کی، فضولی نین آنادان اولماسی نین ۵۰۰ ایللیگی عرفه سینده قونشو ایران عالیملری ده فضولی نی آنما تۆره نینه قاتیلیمیش، فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی متنی حاضیرلا یاراق، اورتایا قویموشلار. بو نشر ایران دا قورونان فضولی دیوانی نین الیازما نسخه لری نین احاطه ائتدیگینه گۆره اؤزونه مخصوص لوقو ایله سئچیلیر. کیتابین ترتیبچسی امین صدیق ترتیب ائتدیگی متنه کیچیک، لاکین دگرلی بیر مقدمه یازمیش، تانیمیش ادبیاتچی علی اصغر شعر دوست ایسه کیچیک بیر اؤن سۆزله بو نشری فضولی سئورله تقدیم ائتمیشدیر (شعر دوست، ۱۹۹۶).

بئله لیکله موضوعونون تدقیق تاریخینه نظر سالدیقا معلوم اولور کی، فضولی نین تورکجه دیوانی نین علمی-تنقیدی متنلری فضولی آراشدیرمالاریندا متخصصلرین و فضولی سئورلرین ماسا اوستو کیتابینا چئوریلسه ده، بو تنقیدی متنلره - اونلارین دگرلندیریلمه سی ایله چوخ آز ساییدا عالیم مشغول اولموشدور. لاکین بو عالیملر قید ائتدیگیمیز ساحه نین گۆرکملی متخصصلری اولدوغوندان فیکیرلری اؤز علمی دگرینی هله ده ایتیرمه میس، فضولی آراشدیرمالاری نین گلیشمه سینده اؤنملی رول اوینامیشدیر ■

قاینالار

آراسلی، حمید (۱۹۵۸). *ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی*، فضولی دیوانی، فوتو صورت، باکی، آذربایجان س.س.رای یایینلاری، باکی.

آراسلی، حمید (۱۹۵۸). *فضولی اثرلری نین نشری حاقیندا*، محمد فضولی، اثرلری، ج. ۱، ترتیب ائدن و رداکتورو پروفسور ح. آراسلی، آذربایجان س.س.رای یایینلاری، باکی.

- آراسلی، حمید (۱۹۴۵)، "دونیادا ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی و اونون نشری". *آذربایجان علملر آکادمیسی خبرلری، سای ۴ و ۵*.
- عادلوف، م. (۱۹۹۷). "فضولی الیازمالاری باکی نسخه‌لری نین پالئوگرافیک و کولتورولوژی خصوصیتلری"، محمد فضولی - ۵۰۰. بین‌الخلق فضولی سیمپوزیومونون ماتریاللاری. ۸ - ۷ نوامبر ۱۹۹۶، صباح یایینلاری، باکی.
- آسلانوف، واقف (۱۹۹۱). "فضولی دیوانی نین آق چاغ نشری"، *ادبیات قزتی*، ۲۸ ژوئن، باکی.
- بابایوا، ع. (۱۹۹۶). "فضولی نین رباعیلری"، *آذربایجان علملر آکادمیسی نظامی گنجوی آدینا آذربایجان ادبیاتی موزه‌سی*، محمد فضولی نین ۵۰۰ ایلیگیینه حصر اندلمیش رسپوبلیکا کونفرانسی نین ماتریاللاری، باکی.
- جومشودلو، ر. (۲۰۰۶). *فضولی نین عربجه دیوانی*، فیلولوژی علملری آدابی عالیملیک درجه‌سی آلماق اوچون تقدیم اندلمیش اوتورفرات، باکی.
- علی‌زاده، آ. (۱۹۸۸). "فضولی اثرلرینده بیر نئچه سؤز حاقیندا"، *آذربایجان علملر آکادمیسی خبرلری*، ادبیات، دیل و ادبیات سریسی، سای ۴، باکی.
- علی‌زاده، س. (۱۹۹۵). *شاه بیتلر، آذر نشر*، باکی.
- علی‌زاده، س. (۲۰۰۲). *فضولی نین تورکجه دیوانی نین سون عراق نشری حاقیندا*، علم حرفدن باشلانیر (مقاله‌لر توپلوسو). توپلایب ترتیب اندنی و اؤن سؤزون مؤلیفی سونا خیال، اؤرنک یایینلاری، باکی.
- علی‌یف، س. (۲۰۰۴). *فضولی غزللری نین شرحی*، دؤرد جیلد، ۱-جی جیلد، باکی.
- علی‌یف، س. (۱۹۸۸، ۱۹۹۰، ۱۹۹۴). "بیرجه سؤزون خطاسی..."، *آذربایجان*، ۱۹۸۸، س. ۴، ۱۹۹۰، س. ۶، ۱۹۹۴، س. ۱-۳، باکی.
- علی‌یف، س. (۱۹۹۳). "فضولی نین بیر سؤزو"، علم، ۱۹۹۳، ۵ مارت، باکی.
- فاضل، ش. (۲۰۰۴). "فضولی نین آسانلاشدیراییلمه‌دیگی چتین بیر مسئله باره‌ده" (پولتیمیک)، *آذربایجان*، ۲۰۰۴، س. ۱، باکی.
- فضولی، محمد (۱۹۹۶). *دیوان، علمی- تنقیدی متنین مولیفی و مقدمه حاجی مایل علی‌یف، شرق- غرب یایینلاری*، باکی.
- قهرمانوف، ج؛ عادلوف، م؛ محمدووا، گ (۱۹۹۵). "فضولی الیازمالاری نین باکی نسخه‌لری آذربایجان الیازما مدنیتی ایشیغیندا اورتا عصر الیازمالاری و آذربایجان مدنیتی تاریخی پروبلملری" نظری کونفرانسی نین ماتریاللاری، اؤرنک یایینلاری، باکی.
- میرزایف، آ. (۱۹۹۴). "فضولی نین بیر مباحثه‌لی غزلی حاقیندا"، *علم قزتی*، ۱۹۹۴، ۱۳ یانوار، باکی.
- میرزا زاده، ح. (۱۹۵۸). *فضولی دیوانی نین بیر الیازماسی نین دیلی حاقیندا بعضی قیدلر*، آذربایجان دؤلت اونیورسیتته‌سی نین علمی نشرلری، هومانیتار سریسی، ۱۹۵۸، س. ۲، باکی.
- نقی‌یوا، ج. (۲۰۰۴). "فضولی نین الیازما دیوانلارینا عاید بعضی قیدلر و ۱۹۵۸-جی ایل نشرینه داخل اندیلیمه‌میش غزللر"، علم، ۲۰۰۴، ۲۱ سبتمبر، باکی.

۳۵ فضولی‌نین تورکجه‌نین دیوانی‌نین علمی-تنقیدی آراشدیرمالاری / خاطیره یوسفوفا

- نقی‌یوا، ج. (۱۹۹۳). "نوی و فضولی‌نین بیر جیلده توتولموش دیوانلاری‌نین داها بیر الیازماسی"، علمی-نظری کونفرانس ماتریاللاری، باکی.
- سیدوف، ی. (۱۹۸۱). "آلدانما کی شاعیر سؤزو، البته یالاندیر"، *ادبیات و اینجه‌صنعت*، ۱۹۸۱، ۲۴ جولای، باکی.
- سیدزاده، ع. (۱۹۵۸). "فضولی‌نین لیلی و مجنون پوئماسی‌نین یازیلیش تاریخی"، آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین معروضه‌لری، ۱۹۵۸، ج. ۱۴، س. ۱، باکی.
- صدیقی، ا. (۱۹۹۶). *فضولی‌نین تورکجه دیوانی (مکمل تنقیدی متن)*، ترتیب ائدن: امین صدیقی، تهران.
- سلطانوف، م. (۱۹۵۸). *فضولی اثرلری‌نین ان قدیم الیازمالاری حاقیندا*، باکی.
- سلطانوف، م. (۱۹۵۸). *فضولی و نوی دیوانی‌نین بیرگه الیازماسی*، مقاله‌لر مجموعه‌سی، باکی.
- شعر دوست، ع. (۱۹۹۶). "اؤن سؤز"، *فضولی‌نین تورکجه دیوانی*، کامیل تنقیدی متن، ترتیب ائدن امین صدیقی، تهران.